

Maalaisrahvaan kirjoitusmotivaatio ja asenteet kirjoitustaitoa kohtaan 1840–1890-luvun Suomessa

Laura Stark

Mikä motivoi maaseudun suomenkielistä rahvasta hankkimaan kirjoitustaidon 1800-luvulla? Millaisia asenteita ja vaikeuksia kohtasivat ”tavalliset” ihmiset, jotka opettelivat kirjoittamaan? Mitä kirjoittaminen merkitsi niille kansanihmisille, jotka taidon hankkivat? Näitä kysymyksiä tutkitaan yhdentoista omaelämäkerrallisen kirjoituksen kautta. Artikkelissa tarkastellaan kirjoittajien kokemuksia kirjoitustaidon hankkimisesta ja merkityksestä heidän elämässään. Kokemuksia eivät muovanneet pelkästään maaseutu-elämän fyysiset ja taloudelliset puitteet, vaan myös yhteisön jäsenten asenteet ja odotukset.

Toisin kuin lukutaitoa, kirkko ei edellyttänyt rahvaalta kirjoittamisen osaamista 1800-luvulla. Kirjoitustaito alkoi yleistyä suhteellisen myöhään Suomen maaseudulla. Kansankouluopettaja Väinö Vaara huomasi tämän vuonna 1919:

Jos kansansivistyksen mittapuuksi lukutaidon ohessa otetaan kirjoitustaito, saamme hämmästyä, miten nuori ja alhainen sivistyksemme on. Toisin ei voi ollakaan. Kirkolliseen opetukseen ei nimittäin ennen kansakouluja kuulunut kirjoituksen opettaminen. Senvuoksi sangen harvat 50 vuotta vanhemmista kansan miehistä, naisista puhumattakaan, osaavat nimensä kirjoittaa. Suuri on nuorempienkin kirjoitustaidottomien luku. Niitä kansanmiehiä, jotka aivan ensimmäisinä oppivat kirjoittamaan, on vielä elossa. Taito ei ole sitä vanhempi. (Vaara 1919, 69.)

Tilanne oli sama monessa Euroopan maatalousvaltaisessa maassa, minkä vuoksi on pitkään otaksuttu, että rahvaan kynäntuotteet olisivat hyvin harvinaisia ennen 1900-lukua. Viime vuosina kirjoittamisen ja itseilmaisun historia näyttää kuitenkin toisenlaiselta, sillä kouluja käymättömien, usein köyhien ihmisten kirjoituksia on kaivettu esiin arkistoista ja löydetty ullakoilta. (Makkonen 2002a; Salmi-Niklander 2004 ja 2006; Lyons 2007; Kauranen 2005 ja 2007.)

Tutkin tässä artikkelissa 1800-luvun maaseutuväestön omakohtaisia kuvauksia kirjoittamaan oppimisesta. Kahta poikkeusta lukuun ottamatta kuvaukset ovat peräisin miesten kynästä. Tarkastelemani kirjoittajat olivat yhteisössään ensimmäisiä, jotka hankkivat kirjoitustaidon ja käyttivät sitä tekstien tuottamiseen. Mitä esteitä itseoppineet ja vähän koulua käyneet kohtasivat halutessaan kirjoittaa? Mikä motivoi heitä jatkamaan?

Kiinnostukseni näitä kysymyksiä kohtaan heräsi tutkiessani 1800-luvun suomalaista

modernisaatioprosessia antropologisista, folkloristisista ja sosiaalipsykologisista lähtökohdista. Näen kirjoittamisen yhtenä uudistuksena muiden joukossa, läheisesti kietoutuneena moniin tapahtumiin ja prosesseihin. Näitä olivat suomenkielisten sanomalehtien ilmestyminen (1840-luvulta lähtien), maakaupan vapauttaminen (vuodesta 1859 eteenpäin), kunnallistoiminnan alku (1860-luvulta lähtien), säännöllinen valtiopäivätoiminta (vuodesta 1863 eteenpäin), kansakoulujen perustaminen (1850-luvun lopulta lähtien, asetus 1866) ja kansalaisjärjestöjen toiminta (1870-luvulta lähtien).

Lähestyn kirjoitustaitoa henkilökohtaisena teknologiana, jonka ihmiset omaksuivat ja jota he sovelsivat edistääkseen yksilöllisiä tavoitteitaan eri tavoin. Käsitys kirjoittamisesta henkilökohtaisena teknologiana auttaa näkemään, ettei kirjoittaminen ole deterministinen voima, joka johtaa sosiaalisten käytäntöjen ja ajattelun radikaaleihin muutoksiin tai joka vaikuttaa samalla tavalla kaikkiin. Päinvastoin kirjoittaminen voi edistää yksilön ja yhteiskunnan tavoitteita ainoastaan silloin, kun on olemassa paitsi tarvittavia taitoja (kirjoitustaito) ja materiaaleja (kynä ja paperi), myös toimiva infrastruktuuri, johon kuuluvat suotuisat sosiaaliset käytänteet ja asenneilmapiiri.

Nojaan folkloristiseen lähestymistapaan tulkitessani lähdemateriaaliani: omaelämäkerralliset kirjoitukset eivät välitä ”raakaa” tietoa historiallisista tapahtumista, ilman muistamisen prosessien ja kulttuuristen ilmaisutapojen vaikutusta. Narratiivisesta näkökulmasta käsin omaelämäkerralliset tekstit ovat sekä kulttuurisia tuotteita että sosiaalisia tekoja, koska ne eivät ainoastaan kuvaile vaan myös konstruoivat kirjoittajien minäkuva. Omaelämäkerrallinen narratiivi on tunnusomainen modernille ajalle, koska vasta viime vuosisadoilla ihmiset ovat esittäneet itsensä ja elämänsä kehitystarinana; persoonallisuus on ymmärretty pohjimmitaan itseohjautuvana, ehjänä ja muuttumattomana. (Gergen 1997, Rose 1997, Björklund 1998, Stark 2006, 79, 83, 87.)

Keskityn siis kerrottuun kokemukseen. Kokemusta tutkimuskohteena on vaikea teoretisoida, ja kokemusten käyttämistä perusteina historian ja kulttuurin ymmärtämiselle onkin kritisoitu eri lähtökohdista (ks. Stark 2006, 51–53). Esimerkiksi Joan W. Scott (1991, 797) väittää, että kokemusta ei voida pitää sitä konstruoivien diskurssien ulkopuolisen todellisuuden piiriin kuuluvana. Yhtäältä on tietenkin tärkeää kysyä, miten jotkut kokemukset tulivat toisia tärkeämmiksi. Edelleen on tärkeää tarkastella niitä tapoja, jotka mahdollistavat puhumisen joistakin asioista, mutta eivät toisista. Sivistys- ja valistusprojektit sekä kansallinen julkisen elämän kasvu antoivat kansanihmisille mahdollisuuden tutustua uusiin ideoihin ja sanastoihin, joilla he kuvailivat kokemuksiaan. Toisaalta emme voi kohdella 1800-luvun ihmisiä pelkinä ruumiittomina mielinä, joiden kokemukset olisivat vain kielen muokkaamia. On otettava huomioon, miten kokemukset syntyvät siitä tosiasiaista, että ihmisellä on fyysinen ruumis. Tuo ruumis voi olla vanha tai nuori, miespuolinen tai naispuolinen. 1800-luvun maaseudulla se oli usein myös uupunut, kylmissään, nälkäinen, sairas tai rapa.

Otan vakavasti sen tosiasian, että kirjoittajat yrittivät selvästi vakuuttaa lukijoitaan fyysisten ja emotionaalisten kokemustensa todellisuudesta. Kirjoittajien yksilöllisille kokemuksille antaa todistuksellista painoarvoa, että he olivat juurtuneet silloisiin sosiaaliin, taloudellisiin, poliittisiin ja muihin konteksteihin miehinä, naisina, köyhinä, varakkaina, koulutettuina tai kouluttamattomina. Kirjoittajien kokemusten auktoriteetti perustuu siihen, että he olivat meihin verrattuna paljon lähempänä kertomiaan tilanteita ja tapahtumia sekä kronologisen ajan, fyysisen läsnäolon että paikalliseen kieliyhteisöön osallistumisen kannalta. Käytän tutkimistani teksteistä termiä ”omaelämäkerrallinen kirjoitus”, koska kaikkiin on vaikea soveltaa omaelämäkerran määritelmää. Varhaisia ”tavallisten” suomalaisten kuvauk-

sia oman elämänsä kulusta ei ole säilynyt kovin paljon, mistä johtuu lähdeaineistoni suppeus.

Olen valinnut tarkastelun kohteeksi yksitoista tekstiä, joissa kuvataan kirjoittamisen opettelua. Nämä kirjoittajat, yhdeksän miestä ja kaksi naista, ovat syntyneet vuosien 1827 ja 1866 välillä ja hankkineet kirjoitustaidon 1830-luvun puolivälin ja 1870-luvun puolivälin välisenä aikana. Kirjoittajista neljä vietti lapsuutensa ja nuoruutensa Lounais-Suomessa, kolme Uudellamaalla, yksi Itä-Suomessa, yksi Hämeessä, yksi Pohjanmaalla ja yksi Etelä-Karjalassa.

Omaelämäkerrallisten tekstien kirjoittajat ovat **Pietari Päivärinta** (1827–1913, torpparin poika, lukkari ja kirjailija; kaksi erilaista elämäkerta, jotka on alkujaan julkaistu vuosina 1877 ja 1902), **Zefanias Suutarla** (1834–1908, pientilallisen poika, renki, rusthollari; elämäkerta julkaistu vuonna 1898), **Johannes Häyhä** (1839–1913, eteläkarjalaisen suurperheen lapsi, opettaja, maanviljelijä, kirjailija, elämäkerta kirjoitettu vuonna 1897), **Heikki Meriläinen** (1847–1939, pientilallisen poika, seppä, kansanrunouden kerääjä ja kirjailija; elämäkerta julkaistu vuonna 1927), **Johan Robert Jussberg** (myöhemmin **Jousi**) (1848–1910, pientilallisen poika, rautatietyöläinen, elämäkerta kirjoitettu vuonna 1902), **Karl Jooseppi Koskinen** (syntynyt noin 1848–1849, köyhän maanviljelijän lapsi, maanviljelijä; elämäkerta julkaistu vuonna 1886), **Frans Fredrik Björni** (1850–1930, rustitilallisen poika, tilanomistaja; elämäkerta kirjoitettu vuonna 1925), **Alfred Leppänen** (1851–1908, köyhän pientilallisen poika, sotilas ja maalari; elämäkerrallinen teksti kirjoitettu vuonna 1896), **Mathilda Grönqvist** (1862–1903, köyhän lesken [itsellisen] tytär, räätälin vaimo, kansanperinteen kerääjä; omaelämäkerrallinen teksti kirjoitettu luultavasti vuonna 1887), **Kalle Eskola** (1865–1938, torpparin poika, sotilas ja tilallinen; omaelämäkerrallinen teksti kirjoitettu vuosien 1888 ja 1919 välisenä aikana) ja **Maria Österberg** (1866–1936, Grönqvistin sisar, omaelämäkerrallinen teksti kirjoitettu 1890-luvun loppupuolella).

Eskolan, Häyhän, Leppäsen ja Päivärinnan ja Österbergin tekstejä säilytetään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistossa (tästä lähtien SKS/KIA). Grönqvistin kertomus on peräisin SKS:n kansanrunousarkistosta. Päivärinnan *Elämäni* ilmestyi vuonna 1877 (uusin laitos 2002). WSOY julkaisi Suutarlan omaelämäkerran vuonna 1898 ja Meriläisen vuonna 1927. *Frans Fredrik Björnin muistelmia* ilmestyi Satakunnan Museon julkaisusarjassa vuonna 1986 Oiva Tuomisen toimittamana. Karl Jooseppi Koskinen julkaisi elämäkertansa omakustanteena vuonna 1886. Johan Robert Jousin ”Elämäkertomus” löytyy internetistä. Päivärinnan toinen omaelämäkerta sekä Leppäsen, Grönqvistin, ja Österbergin käsikirjoitukset on julkaistu joko kokonaisina tai osittain Anna Makkosen toimittamassa kokoelmassa *Karheita kertomuksia. Itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta*. Myös otteet Suutarlan ja Björnin omaelämäkertoista sisältyvät edellä mainittuun antologiaan.[1]

Itseoppineiden kirjoittajien kirjoitustaito vaihteli suuresti. Pietari Päivärinnasta ja Heikki Meriläisestä tuli kirjailijoita, ja Häyhä julkaisi monia kansatieteellisiä kuvauksia. Toisten taidot olivat vähäisempiä. Esimerkiksi Johan Robert Jousi kirjoitti vuonna 1902: ”Minulla on halu kirjoittaa niisanottua elämäkertomusta, mutta en osaa. Niin siinäpä se niksi onkin [--] Ehätän heti ilmoittamaan että en ole yhtään päivää kouluoppia saanut enkä muutakaan oppia. En tunne komppamerkkejä ajatusmerkkejä väliviivoja pilkkuja pisteitä ynnä muita koukeroita.” (Jousi 1902 [2001], 2.) Kaikista yhdeksästä edellä mainitusta miespuolisesta kirjoittajasta ainoastaan Meriläinen ja Björni kertoivat puolisoitensa kirjoitustaidosta. Jousi pysyi naimattomana, mutta kuusi muuta, jotka yksityiskohtaisesti kuvailevat omaa kirjoitusoppiaan, eivät kerro vaimojensa kirjoitustaidosta tai koulunkäynnistä mitään.

Kirjoituksen opettelu

Useimmat kirjoittajista olivat saaneet hyvin vähän muodollista opetusta. Meriläinen, Päivärinta, Suutarla, Jousi ja Österberg kävivät ainoastaan rippikoulun. Björni pääsi epäviralliseen, erään upseerin johtamaan kouluun ja myöhemmin kiertokouluun. Koskinen kävi kiertokoulua kaksi viikkoa, ja Leppäsen saama oppi oli ”yksi kevät lukukausi sunnuntaikoulua”. Grönqvist aloitti kansakoulun, mutta joutui lopettamaan vuoden kuluttua. Häyhä oppi kirjoittamaan aluksi vanhemman pojan opastuksella ja myöhemmin nuoren ylioppilaan ohjeiden avulla. Hän kävi lisäksi kaksi vuotta rahvaankoulua Viipurissa ja myöhemmin yhden lukukauden Jyväskylän kansakouluopettajaseminaaria. Eskola kävi viisi vuotta kansakoulua ja sai päästötodistuksen.

Köyhyys ja vanhempien kielteiset asenteet estivät usein lasten pääsyn kouluopetuksen piiriin silloinkin kun kansakoulu olisi ollut tarjolla. Koskinen kertoo kouluhaaveidensa kariutumisen: ”Isäni antoi kieltävän vastauksen, niin kuin olin arvannutkin, hän kun sanoi olevansa köyhän, eikä luullut minusta sittenkään pappia tulevan.” (Koskinen 1886, 1.) Äiti eväsi Mathilda Grönqvistin unelman koulunkäynnistä, koska perheellä ei ollut siihen varaa. Grönqvist kirjoitti itsestään kolmannessa persoonassa käyttäen nimeä Sofia:

Mutta tätä onnetta ei hän kauan saanut nautita, sillä äiti ei voinut heitä koulussa ylöspitää, opettaja kyllä sanoi: Se on vahinko ettei Sofia enään tule kouluun, sillä ne hyvät toiveet menevät hukkaan kuin hänestä on. Sofia itki kuin täytyi jättää koulun käymisen, ja kadehti niiden lasteen onnea kuin on rikkaammat vanhemmat, ja voivat käyttää lapsensa koulussa. (Makkonen 2002b, 281; Grönqvist 1887, SKS/KRA).

Köyhyys näyttää olleen painavin syy evätä lasten koulunkäynti. Köyhyys oli todellista, mistä todistavat vaikkapa piirilääkäreiden ja muiden virkamiesten raportit, lehtikirjoitukset ja ajan realistinen kirjallisuus (esim. Kilpi 1913, 228, Wirilander 1960, 446, Haatanen 1968, Karisto et. al. 1998, 28–29). Kouluun menoa varten oli oltava tarpeeksi lämpimät vaatteet ja kengät. Lapsia tarvittiin kotitöissä varsinkin köyhissä kodeissa, kun taas koulua pidettiin myös ajan haaskauksena (ks. Tuomaala 2004, Mikkola 2006).

Harva kirjoittajista oli hankkinut taitonsa aivan omin päin: ainoastaan Österberg sopii tähän kategoriaan. Useimmat kertovat ohjaajasta tai kirjoitusmalleista. Oppimisprosesseja näyttää olleen kaksi: vertikaalinen, ylhäältä alaspäin suuntautuva (herrat opettivat rahvasta) ja horisontaalinen (rahvas opetti rahvasta). Vertikaalinen käytäntö näyttää toimineen ”kirjoituskoulujen” kautta: kartanonherrat, upseerit, ylioppilaat ja kirkkoherran apulaiset opettivat varakkaiden talonpoikien tai kartanon torppareiden lapsille kirjoitustaitoa sekä laskentoa pientä korvausta vastaan tai asianharrastuksesta (Häyhä 1897, 6; Makkonen 2002b, 184–185).

Tällaista koulua kävi Björni samoin kuin eräs lautamiehen poika Olli, joka myöhemmin opetti Häyhää kirjoittamaan. Häyhä toimi sittemmin apuopettajana sunnuntaikoulussa, joka kesti kuusi tuntia kerrallaan ja jota Karl Alftan piti omalla kustannuksellaan. Koulussa opetettiin alustalaisten lapsille lukemista, kirjoittamista, laskentoa ja uskontoa. Björnin vaimo Henriikka Vilhelmiina Piipanoja (s. 1849), rustitilallisen ja herastuomarin tytär, oli käynyt kiertokouluun. Björnin mukaan hän myös ”kävi erän herran luona joka pääasiallisesti opetti kirjoitusta ja laskentoa j.n.e. [-] siinä oli käynyt ainoastaan muutampain varakkaiman lapset.” (Tuominen/Björni 1986.) Joissakin tapauksissa tyttöjenkin oli siis mahdollista saada yksityistä kirjoitusoppia.

Maattomat ja torpparit, jotka eivät nauttineet fennomaanismielisten kartanonherrojen suoje-
lua, hankkivat opetusta useimmiten vertaisiltaan. Sekä Päivärinta että Häyhä saivat kirjoituskopinän katseltuaan kinkerimerkintöjä tekevää pappia. Opettajakseen he saivat vanhemman pojan. Vuonna 1873, jolloin Meriläinen oli 26-vuotias, Meriläisen morsian opetti sulhasensa kirjoittamaan, jotta tämä voisi pitää häneen yhteyttä kirjeitse työskennellessään kiertävänä seppänä. Meriläisestä ajatus tuntui aluksi vaikealta: "Kirjoitus on minulle mahdotonta, minulle, joka tämän ikäisenä en tunne yhtään kirjoituskirjainta; ja nämä sepän kouratkaan eivät ole kirjoittajan kourat." Mutta hänen tuleva vaimonsa oli sinnikäs. Meriläinen kertoo alkaneensa jäljitellä morsiamen malliksi piirtämiä aakkosia, "ja ne tulivatkin hänen mielestään niin hyviä, että hän käsiään hykerellen nauroi. Eikä se tainnut kovin kovapäistä koulunkäyntiä olla, koska ei tarvinnut kolmea tuntia umpeen keritä kuluu, kuin kirjoitin paperille lauseen: 'Ei oppi ojanen kaada. Eikä tieto miestä tieltä työnnä.' Siinä se oli koulun käynnin alku ja loppu." (Meriläinen 1927, 61–62.)

Leppänen aloitti kirjoituksen opetteluun ollessaan veljensä kanssa kerjuumatkalla kaupungissa, joka lieene ollut Pori. Poikien käydessä kirjakaupassa kauppias huomasi heidän kiinnostuksensa kirjoihin. Hän piirsi kirjaimet vihkoon, jonka hän myi pojille ja kertoi, että jos he harjoittelisivat kirjainten piirtämistä ahkerasti, uusi vihko tulisi ilmaiseksi. Seuraavalla vierailullaan pojat saivat kauppiaalta painetun aapiskirjan, jonka avulla kaunokirjoituksen salat avautuivat. Kun veljekset palasivat kotiin, paikkakuntalaiset ihmettelivät, että "L[eppäse]n pojaat osaavat lukee ja kirjoittaa kuin pappi ihan jok ainoa" (Makkonen 2002b, 219). Pian kyläläiset alkoivat lähettää lapsiaan veljesten luo lukemista ja kirjoittamista opettelemaan.

Aluksi muutamalle oppilaalle pidettiin tunteja saunassa. Kun useampia halukkaita alkoi ilmestyä paikalle, "koulu" piti siirtää kylälle. Poikien isä (joka ilmeisesti ei osannut kirjoittaa) ryhtyi ylijohtajaksi ja pojat toimivat "alijohtajina". Leppäsen mukaan koulu kesti kaksi vuotta ja loppui ilmeisesti ylijohtajan ankaruuden takia. Tämän jälkeen pojat toimivat kotiopettajina ruokapalkalla "ja usein opettavamme tulivat yhtä oppineeksi kuin opettajakin ja niissä tapauksessa saimme kiitosta kaikilta päin ensin isännältämme sitten papilta ja yhteisesti koko pitäjäläisiltä ja kiitos eli kiitollinen tunne ja muisto elää sukupolven." (Makkonen 2002b, 220–221.) Leppäsen poikien koulu ja kotiopettajan toimet ovat hyviä esimerkkejä siitä, kuinka kirjoitustaidon välittäminen rahvaalta rahvaalle on saattanut toimia käytännössä.

Kirjoittamaan opittiin usein pitkän ajan kuluessa, mikä johtui ensinnäkin koulunkäynnin katkonaisuudesta. Esimerkiksi Kalle Eskola, yksi nuorimmista ja parhaiten koulutetuista tutkimistani kirjoittajista, kävi kansakoulua kaksi vuotta (8–10-vuotiaana), oli poissa yhden vuoden, palasi vuodeksi ja oli jälleen poissa kaksi vuotta, kunnes palasi vielä kahdeksi vuodeksi ja sai päästötodistuksen 16-vuotiaana. Toinen syy oli koulutuksen lyhyys. Kirjoitustaito saattoi unohtua käytön puutteessa, kuten Björni kertoo:

Kauvan kuitenkin viipyi ennen kuin kirjoituksen taitosia miehiä ja naisia oli olemassa muuta kuin nimeeksi, vasta vuoden 1860 jälkeen kun kiertokoulu rupeisi toimimaan saivat lapset alkeita kirjoitustaitoon, vaan kun tämä koulu toimeksi ainoastaan yhden kuukauden vuodessa samassa paikassa, niin unohtui monen lapsen kirjoitustaito hyvin pian (Makkonen 2002b, 185, Tuominen/Björni 1986).

Kolmantena syynä kirjoitustaidon omaksumisen hitauteen oli kirjoittamisen edellyttämä hienomotoriikka, jonka kirjoittajat kokivat tuskallisena. Koskinen oli aluksi ilahtunut päästyään kiertokouluun, johon rovasti oli määrännyt kaikki rippikouluun pyrkijät, mutta pian

hänelle valkeni, ettei kirjoittaminen ollut helppoa:

Koulussa opettaja katsoi minuun lempeästi ja kysyi, oliko minulla halu oppia kirjoittelemaan. "Varmaankin" vastasin minä ja kumarsin nöyrästi ilosta sykkivällä sydämellä. Isäni sitä vastoin arveli minun ei tarvitsevan kirjoitustaitoa; sanoi niitä jo olevan kylliksi herroja. Alussa tulivat kirjaimet minulta niin epäsäännöllisiksi, että kumpanini nauroivat minulle. Minä olin tästä vähän hämilläni, vaan opettaja nuhteli ivaajoita ja lohdutti neuvomalla minua ystävällisesti, käskien minun vaan jatkamaan yritystäni huolimatta heidän pilkkastansa. (Koskinen 1886, 2.)

Päivärinta (2002 [1877], 21), jota opetti pastorin pitämää koulua käynyt ikätoveri, kertoo samankaltaisista vaikeuksista:

Ensimmäiseksi läksyksi tehtiin isot ja pienet aakkoset, ja yksikkönumerot nimisanojen kanssa, siinähan oli kylläksi. Minä tein ahneesti päivän työtä ja illalla menin saaliini kanssa opettajani tykö, näyttämään työni hyvyyttä. – "Voi kuinka olet tehnyt rumia", sanoi opettaja. "Ja iso koo ja ärrä ovat aina tehdyt väärinpäin", lisäsi hän, "ja numeroista ovat: kakkonen ylö-alaisinaan, viitonon ja seitsemisen nurinpäin; koeta vasta tehdä kirjaimet kauniimpia ja kaikki oikein päin", muistutti opettaja. – "No sepä nyt on kumma", ajattelin minä, kun ei ne tulleet kelvollisia, ja niin tarkasti kun minä niitä koin tehdä!"

Kun Leppänen ja hänen veljensä olivat kerjuumatkalla kaupungissa, eräs kaupan pitäjä lupasi heille ilmaiset kirjoitusvihkot, jos he pystyisivät täyttämään ensimmäisen harjoituskirjaimilla. Alfred Leppänen kertoi veljesten pettymyksestä ensimmäisen yrityksen jälkeen:

Ja niin innolla ja ahkerasti sitä alotettiin aakkosia tehtiin kirjaimia [--] Mutta voi! niin kömpelöitä oli aakkosemme et[ä] emme niitä itsekkään tunteneet, krippuja ja venkkuroita oli kyllältä. Emme ollenkaan ajatelleet uutta vihkoa saada, sitäkään näyttää vaikka jokainen olimmekin panneet parastamme. Ja jokainen tahtoi omistaa omiksitekemiksi sievimät ja kauniinmat venkurat, olihan vahinkossa niitäkin tiesi mistä sine pujahtanu jokunen joukkoon... (Makkonen 2002b, 214–215, Leppänen SKS/KIA).

Neljäntenä syynä kirjoittamisen opetteluun hitauteen olivat infrastruktuurin puutteet eli kirjoittamiseen tarvittavien materiaalien sekä tilan ja ajan puute. Monissa omaelämäkerrallisissa teksteissä tulee esille, että mahdollisuus lukemisen ja kirjoittamisen opetteluun tuli maaseudun asukkaiden elämään ennen kuin ulkoiset olosuhteet muuttuivat suotuisiksi näiden taitojen ylläpitoon. Paperi ja muste olivat kalliita, joten nuorten täytyi keksiä korvaavia välineitä, jos he halusivat jatkaa harrastustaan. He saattoivat esimerkiksi kirjoittaa kepillä pehmeään maahan, lumeen (Päivärinta, Leppänen), seiniin, lautaan tai kirjan kansiin (ks. myös Päivärinta 2002 [1877], 19). Häyhä ja Österberg kuvaavat kirjoitusharjoituksiaan seuraavalla tavalla:

Seuraavana talvena, kun minä kylän luvuissa näin papin kirjoittavan sulka-pännällä, niin ajattelin heti että minun piti oppia kirjoittamaan. Kotiin päästyäni otin minä kukon sulan, vuolin sitä ja halkasin päin, niinkuin minä olin nähnyt papinkin tekevän. Otin sitte vettä pieneen puteliin, jota koettelin mustata sekoittamalla siihen nokea. Mutta omatekoinen läkki ei juussut hyvästi, vaan pudota nölkähteli miten vaan sattui, eikä kirjoituksesta tullut mitään.

Wihdoin otin minä hiilen ja aloin sillä kirjoittaa hörkennellä tuvan seiniin ja oveen jonkinlaisia viippo-vaapposia (Häyhä 1897, 5. SKS/KIA.)

Minun ollessa 15 vuoden vanha tuli meille kerran eräs läkkiastiain kauppias jolla olis myöskin lyijykyniä. Nyt ostin minä itselleni lyijykynän häneltä ja päätin ruveta kirjoittamaan. Ensin koetin ruveta matkimaan latinalaisia kirjaimia, mutta pian väsyin niihin ja koin ruveta kirjoittaman tavallisia kirjoitus puustavia. Opettajaa ei mulla muita ollut vaan olihan meillä senlainen Aapiskirja jossa oli myös kirjoitus puustavit, se sai nyt täyttää opettajan sian, paperia ei ollut myöskään, vaan hätä neuvon keksii, minä otin yhden laudan kappaleen josta olin ennen aikonut tehdä kukkaistuolia, jonka tähden olinki sen sileäksi hivuttanut ja rupesin senpäälle kirjoittamaan. Se oli yksi Lauvan-tailta kun mamma oli poissa ja minä yksin kotona, kun lauta tuli täyteen kirjoitetuksi, pesin minä ne pois ja kirjoitin taas uudestaan, tätä tein sitten yön myöhään, pöytänäni oli korsteni, jonka vieressä olin polvillani; mutta ahkera voittaa ja niin oli se minunki kanssani, toisena päivänä osasinki jo ulkoa kirjoittaa kaikki puustavit ilman Aapiskirjaani (Makkonen 2002b, 310; Österberg SKS/KIA.)

Nuorilla ei aina ollut kirjoittamiseen tarvittavaa aikaa. Pienten maatilojen ja torppien pojilta odotettiin jatkuvaa osallistumista fyysiseen työhön, ja käsityöläisten lapsilta saatettiin vaatia työnteon aloittamista jo viisivuotiaana (L. Stark 2006, 79–80). Joutoaikaa saattoi olla karjaa paimentaessa: ”[O]li minulla taulun palanen kerallani eväspussissa, johon harjoittelin kirjoitusta Ollin tekemän aapisen mukaan” (Häyhä 1897, 6). Nuorilla, jotka tekivät töitä kotona ankaran isän silmän alla, oli vähän aikaa muuhun tekemiseen. Työ vaikutti myös motoriikkaan, kuten Eskola kertoi muistelmassaan:

Harvoin, aniharvoin olikin minulla joutoaikaa, sillä päivät, aamusta iltaan piti olla kovassa työssä, ja kun vielä jonkuna iltana työn päiväsen päätyttyä otin kynän käteeni aikomuksella piirtää paperille mitä mielessä makasi, niin poloinen nuori käteni kämmenistä känsittyneenä, väsyneenä päivän kovista ponnistuksista, tutisi ja vapisi kuin haavan lehti syys-myrskyn myllertäessä. (Eskola SKS/KIA.)

Tilan ja yksityisyyden puute oli toinen ongelma, johon sekä Koskinen että Eskola viittaa: ”Monesti oli myöskin pääni äärettömän kipeä, sillä päällepäätteeks en saanut rauhassa työskennellä, vaan alinomaa häiritsi muut perheen jäsenet minua puhumisellaan ja puuhamisellaan, kun näette kaikki toimivat ja asuivat samassa huoneessa. Talwi=illoin kirvelsi hirveä, huoneen täyttävä päsawu silmiäni.” (Eskola SKS/KIA.)

Tästä ongelmasta eivät kuitenkaan kärsineet vain nuoret. Eskola, Koskinen ja Päivärinta toteavat kokeneensa samoja vaikeuksia myös vanhempina ja perheellisinä, esimerkiksi yritäessään hoitaa kunnallisia luottamustehtäviä: ”Kirjoitus ja laskutöitten teko kunnallislautakunnan esimiesviran tähden oli vaikea tehtävä koska minulla huoneitten vähyyden tähden ei ollut erityistä konttorihuonetta ja lapset melullaan häiritsivät kirjoitustyötä. Sentähden luovuin esimiestoimista, jääden toki varaesimieheksi.” (Eskola SKS/KIA.)

Kirjoitusmotivaatio

Vaikka aikaa ja mahdollisuuksia kirjoittamiseen olisikin ollut, ennen 1860-lukua köyhiltä talonpojilta ja torppareilta sekä maattomalta rahvaalta puuttui tilaisuuksia, joissa kirjoittamisesta olisi ollut hyötyä. Lähinnä varakkaimmat isännät sekä kirkon alempia virkoja ja luottamustehtäviä hoitavat (lukkari, kirkonväarti, lautamies) pystyivät käyttämään kirjoitustaitoaan säännöllisesti laatiessaan kirkontilejä, pöytäkirjoja, perinnönjakoja, orpolasten tilejä, kauppakirjoja, torpan kontrahteja, syynejä jne. Jo ennen vuoden 1863 kieliasetusta tällaisia dokumentteja alettiin kirjoittaa enenevässä määrin suomen kielellä (Leino-Kaukiainen 1989, 329–332). Näyttäisi kuitenkin siltä, että ennen 1860-lukua vain harvat pystyivät kirjoittamaan virallisia papereita tarpeeksi hyvin ilman koulutettujen herrojen apua. Tästä syystä poikia saatettiin lähettää herrojen ylläpitämiin ”kouluihin” opettelemaan kirjoittamista ja laskentoa, jotta he voisivat ottaa hoitaakseen isiensä kirjoitusvelvollisuudet (ks. Häyhä 1897, 6; Makkonen 2002b, 219). Rovasti Holmén rohkaisi Björnin kirkkoväertinä toiminutta isää antamaan 13-vuotiaan Fransin tehdä kirkon vuositilit, ”eikä enää täst’edes anna noiden juoppoherrain niitä tehdä”, kuten rovasti sen muotoili (Makkonen 2002b, 188).

Maaseudun alemman väen oli sitä vastoin vaikeampi nähdä, mitä käyttöä suomen kielen kirjoittamisella olisi. Esimerkiksi pientilallisen poika Koskinen, joka oli täpärästi välttynyt rangaistukselta vaihtaessaan loukkaavia kirjeitä toisen kirjoittamaan opetelleen pojan kanssa, kärsi 1860-luvun alkupuolella motivaation puutteesta: ”Kirjoittaminen ei paljon haluttanut, kun en rohjennut olla kenenkään kanssa kirjeen-vaihdossa, eikä ollut muuta, mitä olisin kirjoitellut. Tosinkin pitkäksi kävi aikani” (Koskinen 1886, 5). Kuten Pirkko Leino-Kaukiainen (2007, 434–435) on huomauttanut, käytännönläheiseen kirjoittamiseen tarvittiin tilanne, jossa kirjoittaminen ei ollut vain kirjainten piirtämistä vaan sanomien välittämistä arjen tarpeiden palvelemiseksi. Niin kauan kuin useimmat viralliset asiat hoidettiin ruotsiksi tai huomattavasti vähäisemmässä määrin venäjäksi, oli suomenkielisille rahvaalle selvää, ettei kirjoittamisesta muodostuisi heille sosiaalista pääomaa. Pientilallisen poika ”Wani” eli Zefanias Suutarla eli nuoruutensa 1850-luvun alussa, ennen paikallishallinnon siirtymistä suomen kieleen [2]. Hän kertoo ihmetelleensä, mitä hyötyä kirjoittamaan oppimisesta voisi mahdollisesti olla:

Ikää karttui, lukutaito warmistui ja käsityskanta laajeni. Sen ohesta kasvoi Wanin muukin opin- ja tiedonhalu. Kirjoitustaitokin oli siksi kehittynyt, että jo rupesi lähtemään jotenkin luettawaa käsialaa. Mutta miksi hyväksi? Wani ei osannut siihen wastausta löytää. Eihän suomenkieliselle voi olla siitä mitään käytännöllistä hyötyä, koska suomenkielellä – kuten silloin näytti – ei ikinä saa pienintäkään asiakirjaa kirjoittaa. (Suutarla 1898, 16.)

Rahvas oli ennen 1860-lukua hyvin tietoinen säätyrajoista. Sosiaalinen nousu ei useinkaan ollut mahdollista: ihminen ei helposti noussut siitä asemasta, johon hän oli syntynyt. Tämä ei kuitenkaan estänyt köyhiä unelmoimasta mahdollisuudesta tulla ”herraksi” itsekin (vrt. E. Stark 2005, 46). Päivärinta, Suutarla ja Koskinen kertovat hautoneensa tällaista palavaa halua (ks. Makkonen 2002b, 68–69), ja jokainen heistä ymmärsi, että kirjoitustaidon hallitseminen olisi ratkaisevan tärkeä askel tavoitteiden saavuttamiseksi. Monille oli selvää, että ainoa tapa hankkia vaikutusvaltaa olisi oppia eliitin hallitsemia asioita. Heidän tarvitsi vain katsoa herrasväen elämää ja nähdä kuinka vahva pääoma kirjoitustaito oli ylemmille säädyille (ks. Makkonen 2002a, 13–14; L. Stark 2006, 74–78; Mäkinen 2007).

Myös laskento, ruotsin kieli ja laintuntemus olivat taitoja, joita talonpojat saattoivat ryh-

tyä opiskelemaan, sillä niiden avulla oli mahdollista sekä varustaa itsensä muiden petollisuutta vastaan että päästä lähemmäs maaseudun todellista vallan ydintä, eliitin sosiaalisia verkostoja (ks. Suutarla 1898). Kuten E. J. Ekman kirjoitti vuonna 1939 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ”Uudet elämän muodot” -kilpakeruuseen kansankoulujen myönteisestä vastaanotosta maaseudulla: ”talon pojat perusteli myös siinä että kun kää kansakouluu [--] ja mikä tärkeintä kun oppii kirjoittamaan ja kirjatusta lukemaan niin ei herrat peäse nin pahoin pettämään ja osaavathan ees ulos setelin kirjoittaa ja kauppakirjan tai kontrahin.”[3] Vuoden 1863 jälkeen yhä useampi toimi tai virka avautui suomea puhuville, mikä lisäsi motivaatiota kirjoituksen opettelemiseen. Moniin uusiin virkoihin tarvittiin kirjoitustaitoisia. Vuonna 1871, ollessaan jo aikuinen, Johan Robert Jousi opetteli kirjoittamaan tajuutaan olevansa yksi harvoista vakituisista rautatietyöläisistä, joka ei tätä taitoa osannut:

Weturinkuljettaja Haapanen toi minullen paperilapun jossa oli kirjoitus aakirjaimet. Sekä käski ruveta opettelmaan kirjoittelemaan. Epäillen otin tuon vastaan. Arvelin että kun olen jo partasuu 22 v. tokko tuo päähän pystyy [--] Ostin kuitenkin kivikynän sekä taulun lyijykynän sekä paperia. Siinä oli alku-kojeet valmiit. Sitten tartuin oikein miehen kouralla kynään ja näkyvää jälkeä siitä tulikin. Wastenmielistä se kyllä olikin mutta arvelin että koska Robert poika on korotettu valtion wakinaiseksi wirkamieheksi, ei kun waan palveliaaksi, niin ehkä on minunkin täytettävä velvollisuuteni. Kun näet vaatittiin palkan otossa kirjoittamaan nimensä jos kuka osasi. Sittemmin ostin metallikynän ja mustetta. (Jousi 1902 [2001], 14–15.)

Koskinen työskenteli vuosia renkinä ja sahurina olosuhteissa, jotka tekivät kirjoittamisen erittäin vaikeaksi. Hän menetti mahdollisuutensa päästä työnjohtajaksi vuonna 1874, koska hän ei ollut ylläpitänyt kirjoitustaitoaan:

Minä olin otettu työnjohtajaksi, mutta olin unhottanut kirjoitustaitoni siihen määrään, etten sentähden kelvannut. Tämä vasta minua kaikkein enemmän kirveli, kuin koskaan ennen mikään oli kirvellyt, sillä se, jota lapsuudesta asti olin toivonut, nimittäin että pääsisin herraksi, ettei olisi tarve tehdä kovaa, raskasta ja orjallista työtä toisen komennon alla, olisi nyt toteutunut. Mutta oman vähäjärkisyyteni, huolimattomuuteni tähden ja pahain kujein harjoituksesta ja noudattamisesta olin vieroitannut itseni kirjoitustaidosta, joka viisi vuotta sitten olisi ollut tähän toimeen täysin riittävä. (Koskinen 1886, 9.)

1880-luvulle mennessä tilanne oli parantunut sen verran, että torpparin pojat saattoivat harjoittaa kirjoitustaitoaan asioissa, jotka olivat kaksikymmentä vuotta aikaisemmin olleet mahdollisia lähinnä varakkaiden talonpoikien pojille. Kirjoitustaitonsa ansiosta Eskola valittiin jo nuorena toimittamaan huutokauppoja ja perinnönjakoja, lisäksi hänestä tehtiin Jokioisten nuorisoseuran kirjuri, kirjaston hoitaja ja jopa puheenjohtaja. Eskolan sosiaalisen aseman nopea kohoaminen aiheutti kuitenkin kateutta ja paheksuntaa parempiosaisien keskuudessa, ja hän joutui luopumaan tehtävistään.

Toinen kirjoitusmotiivi oli halu pitää yhteyttä kirjeitse sukulaisten ja ystävien kanssa (ks. Lyons 2007, 18–20). Esimerkiksi Björni ja hänen morsiamensa kirjoittivat kirjeitä toisilleen seurusteluaikanaan 1870-luvun alussa (Makkonen 2002b, 168). Kun rahvas alkoi enemmän liikkua ja palkkatyömahdollisuudet lisääntyivät kaupungeissa, metsätoissa, rautateilla ja meren toisella puolella Pohjois-Amerikassa, kirjoittamisen opettelusta tuli yhä tärkeämpää (ks. Leino-Kaukiainen 2007, 435). Eräs Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuonna 1972 järjestämään perinteenkeruuseen lähetetty vastaus tuo ilmi, että kaukana kotoa ole-

ville miehille tärkein motiivi kirjoittamisen opettelemiseen oli yhteyden pitäminen lähimäisiin: ”Tukkilaisista joukonmiehet tahtoivat kirjoittaa perheelleen, laittaa rahaakin, ja poikamiehet muuten vain lähestyä. Kirjoittamisen touhuun ei kyllä ryhdytty muuten kuin pakon sanelemana. Oli se vielä siksi vieras asia 1800-luvun puolella syntyneille.” (Jauhainen & Holtari 1973, 11–12.)

Johannes Häyhä, Heikki Meriläinen, Mathilda Grönqvist ja Maria Österberg käyttivät kirjoitustaitoaan kansanperinteen tallentamiseen. Viisi vuotta sen jälkeen kun Meriläinen oli oppinut kirjoittamaan, hän tapasi sattumalta ylioppilas Jooseppi Mustakallion ja lupasi auttaa häntä keräämään taikoja Sotkamon ja Vienan Karjalan alueelta. Häyhän keruutoimintaa tuki Julius Krohn, jonka kanssa Häyhä oli ystäväystynyt toimiessaan kotiopettajana Viipurissa. Krohn oli kehottanut Häyhää jatkamaan, koska hänellä oli ainutlaatuinen asema rahvaan ja eliitin välissä, sanoen, ”kyllä joku vanhoista maalaisista tietää jotakin [kansan vanhoista tavoista], mutta ei ole kykyä kirjoittaa. Ne nuoremmat taasen, jotka ovat kynämiehiä, eivät tunne niitä asioita” (Häyhä 1897, 17).

Sanomalehdet – mukaan luettuna käsinkirjoitetut lehdet – muodostivat neljännen ja kenties laajimmassa mitassa tärkeimmän käyttötarkoituksen, jossa tavoitteelliset kirjoittajat saattoivat hyödyntää osaamistaan (ks. Salmi-Niklander 2006, 167–175). Sanomalehdillä oli tärkeä merkitys eliitin ja tavallisen kansan välisen eron kaventumisessa. Etnografisissa romaaneissaan Päivärinta laski sanomakirjallisuuden suurimmaksi ansioksi sen, että se auttoi kansanihmisiä saamaan samaa tietoa kuin herratkin ja täten hankimaan mahdollisuuden tulla ruotsinkielisten herrojen vertaisiksi (Teperi 1986; ks. myös Leino-Kaukiainen 1989, 343, 2007, 436). Suutarla teki omaelämäkerrassaan samankaltaisia havaintoja (ks. Suutarla 1898, 17; Makkonen 2002b, 103; L. Stark 2006, 75, 77–78). Suutarla ja hänen ystävänsä riipivät kokoon kovalla työllä keräämänsä säästöt tilataksaan *Sanomia Turusta*, ja Koskinen jopa lainasi rahaa päästäkseen mukaan *Uuden Suomettaren* ”viisimiehistä tilaajakuntaan”. Monet eivät tyytyneet vain lukemaan lehtiä vaan halusivat myös osallistua aktiivisesti keskusteluun lehtien palstoilla. Esimerkiksi Kalle Eskola, joka 16–17-vuotiaana toimitti käsin kirjoitettua lehteä nimeltä ”Nuorison ystävä” (1882–1883), kirjoitti samoihin aikoihin 21 artikkelia, jotka julkaistiin sellaisissa lehdissä kuten *Aura*, *Lasten Kuvalehti*, *Keski-Suomi* ja *Suomen Raittiuden Seuran Lehti*.

Pilkka ja paheksunta

Nuoret olivat motivoituneita kirjoittamaan, mutta heidän harrastukseensa suhtauduttiin usein negatiivisesti: vanhemmat suhtautuivat epäluuloisesti opiskeluun, paikalliset säätyläiset paheksuivat ja vertaisryhmät pilkkasivat (ks. myös L. Stark 2006, 83–87). Tällaiset asenteet olivat yhteydessä yleiseen huoleen, jota tunnettiin talonpoikien ja maalaisrahvaan keskuudessa: ajateltiin että liian paljon koulua käyneet nuoret luopuisivat talonpoikaisista tavoista ja arvoista ja kieltäytyisivät fyysisestä työstä. Pelättiin, että tällaisista nuorista tulisi laiskoja kuin ”herrat”, joiden nähtiin elävän toisten työn kustannuksella (Mikkola 2006; Mäkinen 2007, 414, 416–417). Tästä syystä vanhemmat eivät halunneet lastensa hankkivan kirjoitustaitoa. Kun Koskinen oppi kirjoittamaan käytyään kiertokoulua kaksi viikkoa, hän valehteli vanhemmilleen, että opettaja oli vaatinut häntä opettelemaan kirjoittamista. Toisaalta hän ylpeili taidollaan, toisaalta salasi motiivejaan: “[S]illä pelkäsin nuhteita, kun olin vastoin isäni kieltoa ruvennut kirjoittelemaan, jonka pidin niin ylevänä taitona, että sitä piti näyttää vanhemmille, vaikka mitä sitte sanoisivat” (Koskinen 1886, 2). Häyhän ponnistelut kansanperinteen tallentamiseksi johtivat siihen, että ihmiset hänen kotiseudullaan nauroivat hänelle ja sanoivat hänen vain tuhlaavan aikaa ja rahaa. Häyhä muisteli tätä aikaa seura-

vasti: ”[M]inä niistä en välittänyt, vaan kun äitini oli samaa mielipidettä toisten kanssa ja sanoi minulle: ”Jos minä olisin tiennyt, että sinusta sellainen lörpötysten kirjoittaja tulee, niin en olisi sinua kouluun laskenutkaan.” (Häyhä 1897, 17.)

Myös herrat saattoivat suhtautua kirjoittaviin rahvaan jäseniin epäilevästi. 17-vuotiaan Eskolan kirjoitustaidon ansiosta saadut luottamustehtävät johtivat hänet nopeasti hankaluuksiin ”herrojen” kanssa:

Mutta nuorisoseuran vihollisia oli silloinen Jokioisten virkaa tekevä kappalainen K.O. Männström, ja lukkari K. Snell. Nämä Herrat vaikuttivat sen että nuorisoseuran ja nuorisoseuran kirjaston sääntöjä ei Keisarillinen Suomen Senatti wahwistanut ja koko nuoriso-seuran tuomitsivat he lakkautettavaksi sen vuoksi että minä olin alaikäinen puheenjohtaja (...) Minä sain kutsumuksen ruveta kansan walistus seuran asiamieheksi, mutta yllämainitut Herrat vaikuttivat sen, että minun täytyi vuoden kuluttua eritä asiamies wirasta (Eskola SKS/KRA, alleiviivaukset alkuperäisessä).

Eskolan ongelmat eivät loppuneet tähän, sillä pian tämän jälkeen hänen sanomalehdissä julkaisemansa fennomaanismieliset artikkelinsa tulivat paikallisen kartanonisännän tietoon. Kyseinen kartanonherra valvoi Jokioisten kartanoa, jonka mailla myös Eskolan isän torppa sijaitti. ”[Ä]ärettömän suurella kiiwaudella, keppiänsä puristellen”, kartanon herra kysyi Eskolalta: ”Mitä sinulla on tekemistä näiden meidän asiain kanssa? Kun minä matkustan tuolla kaupungissa niin jokainen kysyy: kuin siellä Jokioisilla niin tehdään, tästä lähtien et saa kirjoittaa, jos vaan kirjoitat niin vanhempasi saavat lähteä töllistä pois.” Keskustelun jatkuessa Jokioisen kartanon herra osoitti viimeiset sanansa kummallekin, Eskolalle ja hänen isällensä: ”Jos vielä näen Jokioisilta tuon luntin kirjoituksia niin saatte lähteä torpasta pois! Poika puolestaan tarvitsisi keppiä. Mene sanomalehden palvelukseen, siellä saat kirjoittaa palstat täyteen, kun et waan Jokioisten oloja juttele.” (Eskola SKS/KIA.)

Eskolan kertomuksessa kartanonherra reagoi maaseudun suomenkielisen rahvaan kirjoitusharrastuksiin 1880-luvulla samalla tavalla kuin eliitin edustajat ennen häntä 1860- ja 1870-luvulla. Iikka Mäkinen (2007, 412–413) on todennut, että kun yhteiskunnan alemmista kerroksista kotoisin olevat kirjoittajat alkoivat lähettää mielipiteitään kansallisiin ja paikallisiin sanomalehtiin, tämä ei tarkoittanut ainoastaan avoimen ja julkisen keskustelun laajentumista: myös eliitin toiminta tuli yhä enemmän ulkopuolisten tarkastelun alle. Aikaisemmin “[s]ekä ruotsinkieli että kirjoitustaito olivat olleet [--] säätyläisten luotettava ‘palomuri’, jonka turvissa he saattoivat puhua ja viestittää rauhassa [--] Maaseudullakin alkoi olla näkeviä silmiä ja kuulevia korvia, jotka toivat julkisuuteen sellaisia asioita, jotka olivat aiemmin jääneet turvallisesti pieneen piiriin.” (Mäkinen 2007, 412.) Kokemuksistaan katkeroitunut Eskola päätti liittyä armeijaan ja palvelikin kolme vuotta tarkk’ampujapataljoonassa. Hän kiteyttää kokemuksensa sanomalehtiin kirjoittamisesta seuraavasti: “Parempi olisi ettei nuori ja alhainen olento ryhtyisi sanomalehtiin kirjoittelemaan sillä se synnyttää waan kateutta ja wihaa ylhäisemmissä” (Eskola SKS/KIA).

Pilkkaa ja paheksuntaa tuli jopa vertaisryhmältä. Kylän nuoret pilkkasivat esimerkiksi Eskolaa, Koskista, Päivärintaa ja Österbergiä, koska nämä jäivät kotiin lukemaan tai kirjoittamaan silloin kun toiset kokoontuivat tanssimaan tai juomaan alkoholia (L. Stark 2006, 83–84; Makkonen 2002b, 319). Muiden nuorten mielestä Suutarlan “opinharrastukset” olivat kaikki vain “herraskonsteja joilla [hän] tahtoi ylwästellä” (Suutarla 1898, 26). Myös Björni muisteli kirjoitustaidon hankkineita kohtaan tunnettuja epäluuloja:

Asia oli niin, että talonpoikanen mies piti häpiännä sen että hän koettaa hahmotella itseänsä herraksi ja pidettiin vähäsen niinkuin pikkuherraina jotka olivat opetelleet kirjoittamaan. Muistan vielä rippikoulunkäisenä, että suurrempiosaa talollisten pojista ei osanut nimeänsä kirjoittaa vaan merkitsivät nimensä alla aina vaan puumerkinsä jonka olivat opetelleet tekemään. Nämää pilkkasivat meitä nuorempia poikanulikoita jotta me luulemme itsiämme herroiksi kun osaamme kirjoitella y.m. (Makkonen 2002b, 185; Tuominen/Björni 1986.).

Vielä kirjoittaessaan omaelämäkertansa ennen vuotta 1886, Koskinen valittaa kotiseutunsa ihmisten asenteista kirjoittavia ihmisiä kohtaan:

Näin olen kertonut elämäni moni vaiheisen retken, iloinensa, suruinensa, murheitten, vastoinkäymisten ja vaarain kanssa. Tämä onkin jäänyt vaillinai-seksi matalan kykyä tähden, kun en ole voinut luoda sen täydellisempää, ja vielä senkin tähden, kun asun sellaisten ihmisten parissa ja keskuudessa, jotka pitävät lukemista ja kirjoitusta halpana, mitättömänä ja jopa pilkkanansa, jotka väliin yhdellä väliin toisella tavalla ovat häirinneet ja keskeyttäneet yri-tystäni. (Koskinen 1886, 12.)

Ymmärtääksemme miksi lukemiseen ja kirjoittamiseen aikaansa käyttäviä ihmisiä pilkattiin ja häirittiin meidän tulee tarkastella sosiaalisten asenteiden muuttumista laajemmin. Luke-minen ja kirjoittaminen tapahtuivat pääosin yksilön mielessä. Siksi nämä edustivat uutta käännettä ihmisten kollektiivisesta työstä, peleistä ja rituaaleista kohti sisäistä mentaalista maisemaa ja uutta ideoiden maailmaa, johon kaikilla ei ollut heti pääsyä. Ulkopuolelta kat-sottuna lukija tai kirjoittaja ei näyttänyt tekevän mitään tuottavaa tai vuorovaikutuksellista. Osittain tämän vuoksi “ulkopuolelle jääneet”, joilla ei ollut pääsyä näiden aktiviteettien si-säisiin merkityksiin ja jotka eivät voineet niitä tämän vuoksi ymmärtää, pilkkasivat ja pa-heksuivat niitä jotka harjoittelivat lukemista ja kirjoittamista.

Kirjoittaminen ja miehen kunnia

Aiemmin ruumiillinen työ ja osallistuminen kollektiivisiin aktiviteetteihin oli rakentanut maalaisyhteisössä yksilölle myönteistä sosiaalista identiteettiä. Kirjoittaminen soti tätä mal-lia vastaan. Kuten monet kirjoittajat huomauttavat, ihminen ei voinut yhtä aikaa istua kir-joitamassa ja hoitaa maatilan töitä. Vanhassa yhteiskunnassa kova työ ja uutteruus olivat niin tärkeitä kunniallisen ihmisen ja säädyllisen elämän määreitä, että useat kirjoittajat myöntävät, etteivät he olisi koskaan vakavissaan alkaneet kirjoittaa pidempiä tekstejä, ellei-vät he olisi tulleet tilapäisesti työkyvyttömiksi. Esimerkiksi Päivärinta kirjoitti omaelämä-kertansa joutuessaan pysyttelemään liikkumatta jalan murtuman takia (Makkonen 2002b, 87–88; Päivärinta 1902, SKS/KIA). Tulehtunut rakkula piti Meriläisen vuoteessa heinänt-teen aikana, jolloin fennomaanismielinen säätyläisnainen Helsingistä pyysi häntä kirjoitta-maan jotakin elämästään julkaistavaksi *Helsingin naisyhdistyksen kalenterissa*. Tulos sai niin hyvän vastaanoton, että muutkin kulttuurieliitin edustajat rohkaisivat Meriläistä kirjoit-tamaan. Tämä johti Meriläisen ensimmäiseen romaaniin *Korpelan Tapani*. (Meriläinen 1927, 76–79.)

Häyhän elämän suunta oli päätetty jo lapsuudessa. Häntä pidettiin fyysisesti heikkona lapsena ja siten sopimattomana kovaan työhön, mutta hän oli selvästi nopeaoppinen. Evers-tiluutnantti Rafael Tavast, joka asui Häyhän kodin lähellä, kuuli asiasta ja tarjoutui maksa-

maan pojan koulutuksen:

Sitte alkoivat herrat kehoittaa minua menemään kouluun Wiipuriin, kun minä muka heidän mielestään olin kovin hintura ja hento tekemän kovaa maantytötä, niin arvelivat he, että vaikka oppisit ehk'edes sen verran, jotta voisit päästä joko pitäjän koulumestariksi, tahi jahti- ja siltavoudiksi, ett'et tarvitsisi noin hienoilla jäntereillä tehdä raskasta maamiehen työtä, johon sinulla ei näy olevan kylliksi voimia. (Häyhä 1897, 6. SKS/KIA.)

1800-luvun maalaiskulttuurissa kunniallinen mieheys rakentui fyysisesti raskaasta työstä sekä teoista, joilla pyrittiin osoittamaan omaa vahvuutta, pelottomuutta ja taitavuutta miesten keskuudessa. Juominen, tappeleminen, tupakointi ja kiroileminen kuuluivat miehen kuvaan.

Alkoholi oli osa vanhempaa arvojärjestelmää. Satu Apon (2001) mukaan maatyötä tekevät miehet saavuttivat kunniaa alkoholin käytöllä ja näin heidät nähtiin ”miehekkäinä”. Koska alkoholia tislattiin viljan ylijäämästä, vain varakkaat ja hyvin toimivat tilat saattoivat tuottaa sitä. Lähinnä maatilán työhön osallistuvien miesten katsottiin ansaitsevan viinanpolton tuotoksen: ”Päsemällä käsiksi viinaan ja tulemalla humalaan miesjuoja viesti itselleen ja ympäristölleen, että hän kuuluu hyväosaisiin (tai on hetkeksi päässyt näiden rinnalle) ja on kelpoinen liittymään muiden aikuisten asiansa hoitaneiden miesten joukkoon. Oikeus viinaan ja miehen kunnia punoutuivat yhteen.” (Apo 2001, 373.)

Kun nuori Alfred Leppänen meni 1870-luvun alussa rekrytoitumaan armeijaan, hän vertasi itseään muihin kokelaisiin, hiukan itseään vanhempiin nuoriin miehiin, joiden mielestä juominen, räyhääminen ja kiroilu kuuluivat miehen käytökseen:

[--] mielestäni en ollut noin miehekäs kuin toiset, en räyhänny juopuneena juopuneiden sällien kanssa, en kiroillut enkä rivoja puheita puhunut, en lapsena senlaisia ollut oppinut ja ne tuntui minusta paheilta, vaikka vakuuttivatki että senlainen on miehuutta ja miehen jaloutta. (Makkonen 2002b, 223; Leppänen SKS/KIA.)

Myös Koskinen kuvaili, miten hän 1860- ja 1870-luvun vaihteessa muuttui viattomasta nuoresta joka ei ollut koskaan juonut pisaraakaan alkoholia, arvostetuksi rengiksi joka oli ”mestari juomisessa”:

[--] Talossa, jossa palvelin oli saman ikäinen poika kuin minäkin, joka oli hyvin ryyppääväinen ja usein tarjosi myös minulle viinaa. Minä ensimmältä kielsin hänelle niinkuin joka paikassa muuallakin, vaan hän selitti asian, minäkätähden ryyppätään. Sanoi sen olevan terveellistä ja kaikin tavoin jalostuttavan ihmistä. Tekevän rohkiaksi, väkeväksi ja iloiseksi. Arveli ryyppäämättömän miehen olevan toisten narrin. (Koskinen 1886, 8.)

Vanhassa arvojärjestelmässä miehet saattoivat juoda kasvattaakseen rohkeuttaan ja aggressiotaan kilpaillessaan paremmuudesta muiden miesten kanssa (Apo 2001, 185–191). Päivärinta kuvailee Pohjanmaan julkista tappelemisen ja juomisen kulttuuria, johon pojat otettiin mukaan jo nuorena:

Tappelu oli niin valloillaan, että kyläkunnittain tapeltiin, joissa olikin väkeä niinkuin sota-armeijoissa, ja siellä oli pienet poikasetkin joukossa oppimassa kaikkea pahaa: sadatusta, rivosanoja, juopumista j.n.e.p. [--] Sitä pahetta kä-

sikädessä auttoi juopuminen, joka kävi hyvin laatuun, kun kotitarpeen-viinanpoltto oli yleinen, ja paloviinaa oli joka talossa ja mökissä; välttämättä sitä oltiin niin hyvät ja tarjottiin pienemmillekin, varsinkin niille, jotka olivat usutetussa tappelussa voittaneet. Mutta onneton se, joka tappelussa joko jäi tappiolle taikka pakeni; sitä pilkattiin, rääkättiin ja kiusattiin miten osattiin: »tuohan on kurja pelkuri, kunnoton raiska, josta ei tule pahaistakaan miestä». (Päivärinta 2002[1877], 30–31.)

Monien kirjoittajan mielestä kollektiivinen työ ja alkoholipainotteinen työmiesten kulttuuri vaikeuttivat tai tekivät epämielekkääksi lukemisen ja kirjoittamisen harjoittelun, erityisesti silloin, kun yhteisöltä ei saatu tukea pyrkimyksiin. Esimerkiksi Koskisen kertomuksessa alkoholin juominen ja ajan viettäminen muiden työläisten kanssa tapahtui lukemisen ja kirjoitustaidon kustannuksella: ”[R]upesin totuttamaan itseäni ryyppäämään ja samalla koetin itseni vieroittaa lukemisesta ja kirjoittamisesta. Voi tätäkin kauhiata erehdystä!” Koskisen oltua renkinä joitakin vuosia pappi testasi hänen lukutaitoaan kinkereillä, joihin Koskinen osallistui alkoholin vaikutuksen alaisena ja suoriutui huonosti annetuista tehtävistä. Koskisen ja papin käymään keskusteluun kiteytyy hyvin monien renkien asuinpaikan ahdinko:

”Sinä, poika parka, olet unohtanut lukusi, paha kyllä. Olet ollut hyvä lukija ja nyt et taida enää mitään”, sanoi pappi ja katsoi tuimasti minuun. ”Ei sitä ole rengillä aikaa eikä paikkaa, koska ja missä lukisi”, vastasin. ”Älä sellaisilla väitteillä itseäsi puolusta, joka päivä on senverran aikaa, että lukemaan ehtii, kuinka vaan on halua”, sanoi pappi. ”No mistä sitä sitten lukee, kun se huone, jossa me rengit olemme, on joka päivä pyhät arjet pahempi markkina tori, ettei monen yönä unta silmänsä saa, sitä vähemmän luetuksi”, sanoin minä. (Koskinen 1886, 9.)

Olen tulkinut omaelämäkerrallisia tekstejä niin, että vanha miestyöläisten kunnia-kulttuuri alkoi kuitenkin vähitellen murentua ja korvautua uusilla tavoiteltavilla ihanteilla. Miehet alkoivat pitää alkoholin käyttöä paheksuttavana ja oppineisuutta kunnioitettavana asiana. Kuvaillessaan erästä metsäkämpää, jossa alkoholia säännöllisesti nautittiin, Koskinen huomauttaa: ”Kun saavuin työpaikalle, näin siellä miehiä, joiden ulkonäkö näytti hyvinkin miehuulliselta, vaan kun pidemmältä katselin ja paremmin tutustuin, niin havaitsin, että olivat raakalaisia, täysin varustetut kaikella ilkeydellä” (Koskinen 1886, 9).

Kirjoittaminen kasvatti ylpeyden tunnetta ja sosiaalista arvostusta. Heti kun Jousi oppi aikuisiällä kirjoittamaan, hän tunsu uudenlaista omanarvontuntoa: ”Kiiruhtin heti kirjoittamaan vanhemmilleni oikein omakätisesti. Oli jo ylpeydenhenki saanut sias. Ajattelin että kun nyt saavat nähtä mikä ökö siitä Jussperin Roopesta on paisunut Jussberg Robert” (Jousi 1902 [2001], 15). Koskinen alkoi aikuisena vahvistaa lukutaitoaan. Hän meni pappilaan hankkimaan todistuksen voidakseen avioitua läheisessä torpassa työskentelevän piian kanssa ja luki papin valitseman kappaleen Uudesta Testamentista sujuvasti ja selvästi, saaden papilta kehuja. Tämä antoi Koskiselle positiivisen tunteen, että hän oli uudella tapaa kunniallinen mies, ja sellaisena hän päätti opetella taas kirjoittamista:

Minä ajattelin: koska luvustani sain noin ison kunnian, niin hankin kirjoitus-kapineet itselleni, ehkä on niistäkin jotakin hyötyä ja kunniaa [--] Minä olin kirjoitustaitoni siihen määrään unhottanut, että täytyi hankkia aakkoset kirjoitukseen taitavalta mieheltä ja vielä neuvoa. Pian totuin kirjoittamaan, vaikka vaillinaisesti ja huonostikin, vaan kuitenkin kirjoittelin yhtä ja toista,

josta ei muuta hyötyä ollut kuin se, että kirjoitustaito pysyi voimassa ja se kunnia, että olin kirjoitukseen taitava mies. (Koskinen 1886, 11.)

Yhteenveto

Kirjoitustaitoisten määrän nousu oli merkittävimpiä 1800-luvun lopun muutoksia Suomessa. Kirjoitustaito mahdollisti osallistumisen julkisiin keskustelufoorumeihin, jotka ovat demokraattisen kansalaisyhteiskunnan ydin. Tutkimieni omaelämäkerrallisten kirjoitusten perusteella voi olettaa, että kirjoittamaan opetteli pieni ryhmä kaikista maaseudun sosiaalisista ryhmistä 1800-luvun puolivälistä lähtien. Silloinkin kun kirjoittamisen haaste oli ylitetty, oli vielä vastattava toiseen vaikeaan haasteeseen: oli löydettävä sosiaalisesti hyväksyttäviiä tilanteita, joissa uutta taitoa pystyi käyttämään.

Joidenkin kirjoittajien ongelmaksi nousi kuitenkin, että he oppivat kirjoittamaan ennen kansalaisyhteiskunnan syntyä. 1870- ja 1880-luvulle tultaessa sanomalehdet, kunnallistointi ja kansalaisjärjestöt muodostivat yhä enenevässä määrin kirjoitustaidon harjoittamiselle sopivia tilanteita, mutta muutosprosessit olivat hitaita eikä kirjoitustaidolla ei ollut samanlaista vaikutusta kaikkiin sosiaalisiin ryhmiin. Sosiaalisen hierarkian yläpäässä olevat henkilöt kuten varakkaat talonpojat pystyivät tehokkaammin käyttämään hyväkseen kirjoitustaitoaan, joka edesauttoi heidän sosiaalista nousuaan. Heidän kirjoittamisensa herätti vähemmän vastustusta. Pientilallisille, torppareille ja maattomalle rahvaalle kirjoitustaidosta ei useinkaan ollut välitöntä hyötyä. Heidän kirjoitusharrastuksensa nähtiin uhkana tai sosiaaliseen asemaan sopimattomana.

Tutkimani kertomukset osoittavat, että pääongelma oli sosiaaliselta asemaltaan alhaisten kirjoittajien juuttuminen uusien mahdollisuuksien ja vanhojen konservatiivisten asenteiden väliin. Rahvas näki, että oppineisuus oli eliitille arvokas pääoma, ja monet fennomaanisen eliitin jäsenet työskentelivät voimakkaasti laajentaakseen tämän pääoman resursseja ainakin talonpoikien keskuuteen, mikä antoi uutta toivoa yksilöille kaikilla sosiaalisilla tasoilla. Mutta juuri ne aktiviteetit, jotka tarjosivat rahvaalle mahdollisuuden sosiaaliseen nousuun tai itseilmaisuun olivat joko vaikeasti toteutettavissa tai johtivat konfliktiin yhteisön jäsenien kanssa. Käytännön vaikeuksiin sisältyi pakko tehdä ruumiillista työtä selviytyäkseen oloissa, jotka olivat säilyneet muuttumattomana useita satoja vuosia. Yhteisön kielteinen asenne näyttää nousseen siitä, että rahvaan kirjoitustaito sekä haastoi säätyläisten hegemonian että uhkasi perinteistä työkeskeistä maaseudun kulttuuria, jossa talonpojat määrittivät itsensä ahkeriksi ja rehellisiksi ihmisiksi toisin kuin "laiskat" herrat.

Näistä havainnoista voimme huomata, etteivät kaikki yhteiskunnan alueet (teknologinen, kulttuurinen, taloudellinen ja psykologinen) modernisoituneet samassa tahdissa. Ilman muutosta tukevia käytänteitä ja asenteita henkilökohtaisten teknologioiden käyttöönotto ei saanut aikaan suurta muutosta jokapäiväisessä elämässä. Jäykkä säätymentaliteetti, maanviljelyksen teknologian alkeellinen taso, joka vaati suurta fyysisen työvoiman panostusta sekä pakollisen koulutuksen puute hankaloittivat kirjoittajien toimintaa 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Kului vuosikymmeniä ennen kuin alempien ryhmien arki ratkaisevasti muuttui. Pientilallisen, torpparin tai itsellisen lapsi ei pystynyt suoranaisesti hyödyntämään kirjoitustaitoaan siinä määrin, että se olisi nostanut hänen sosiaalista statustaan ja mahdollistanut ruumiillisesta työstä luopumisen tai estänyt häntä kärsimästä köyhyydestä myöhemmässä elämässä (ks. myös Kauranen 2007). Vasta kun mahdollisuus pitkäaikaiseen koulunkäyntiin lisääntyi maaseudulla ja kansakoulun päästötodistus avasi tien uusiin virkoihin, syntyi tärkeä sosiaalisen nousun mahdollistava väylä.

Viitteet

- [1] Kiitokset Anna Kuisminille julkaisemattomien tekstien löytämisestä, puhtaaksikirjoittamisesta ja lopulta tekstien saattamisesta tutkijoiden ulottuville.
- [2] Suomen kielen käytöstä ennen vuoden 1863 kieliasetusta, ks. Leino-Kaukiainen 1989, 330–331.
- [3] SKS Kansanrunousarkisto, Sysmä. 1939. E.J. Ekman E 151, 21.

Kirjallisuus ja lähteet

Painamattomat lähteet

- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kirjallisuusarkisto (SKS/KIA):
Eskola Kalle: ”Elämän muistelmia”. Kirjoitettu 1888–1919. Puhtaaksikirjoittanut vuonna 1999 Raili Parviainen, AB 3661. Alkuperäinen käsikirjoitus signumoimaton. SKS/KIA.
Häyhä, Johannes (kirjoitettu 1897). ”Oma elämäkerta”. Kirjoituskonejäljennös vuodelta 1939 Suomen Muinaismuistoyhdistyksen kokoelmissa olevasta käsikirjoituksesta. SKS/KIA, B434.
Kauranen, Kaisa 2005. Luettelo kansankirjoittajista, heidän aineistoistaan ja käymästään kirjeenvaihdosta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kirjallisuusarkisto.
Leppänen, Alfred (kirjoitettu 1896). ”Lapsuuden ja nuoruuden matkamuistelmia”. SKS/KIA, B909.
Päivärinta, Pietari (kirjoitettu 1902) ”Elämäkertani”. SKS/KIA, B1302.
Österberg, Maria (kirjoitettu 1890-luvun loppupuolella) ”Lapsuuden muistelmia”. SKS/KIA, B1955.
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto (SKS/KRA):
Matilda Grönqvist (kirjoitettu luultavasti 1887) ”Pieni Mökki Haavistossa”. SKS/KRA 1887.

Digitaaliset lähteet

- Johan Robert Jousi (kirjoitettu 1902). ”Elämäkertomus”. Puhtaaksikirjoittanut vuonna 2001 Juha Kari [www-lähde] .< <http://www.netsonic.fi/~nukkehai/mikkeliseta.htm> > (Luettu 17.09.2008).

Painetut lähteet

- Koskinen, Karl Jooseppi. 1886. Elämän vaiheita. Pori.
Meriläinen, Heikki. 1927. Heikki Meriläisen elämä hänen itsensä kertomana. Porvoo: WSOY.
Päivärinta, Pietari 2002 [1877]. Elämäni. Perhe-elämällinen kertomus. Esipuhe Anna Makkonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Suutarla, Zefanias 1898. Suomalaisen talonpojan elämänvaiheet. Kertonut tosielämän pohjalta Suomalainen Talonpoika. Porvoo: WSOY.
Tuominen, Oiva 1986. Frans Fredrik Björnin muistelmat. Satakunnan museon julkaisusarja nro. 5. Pori: Satakunnan museo.

Kirjallisuus

- Apo, Satu 2001. Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatte-

- luun ja -kulttuuriin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 759. Helsinki: SKS.
- Björklund, Diane 1998. *Interpreting the Self: Two Hundred Years of American Autobiography*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gergen, Kenneth 1997. Narrative, moral identity and historical consciousness: a social constructionist account. Unpublished manuscript. [www-lähde] < <http://www.swarthmore.edu/SocSci/kgergen1/web/page.phtml?id=manu3&st=manuscripts&hf=1> > (Luettu 17.09.2008).
- Haatanen, Pekka 1968. Suomen maalaisköyhälistö tutkimuksen ja kaunokirjallisuuden valossa. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Haatanen, Pekka 1981. Köyhyys Suomen maaseudulla. Teoksessa Jaakkola, Risto, Karisto, Antti & Roos, J.P. (toim.), *Sosiaalipolitiikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnallinen muutos*. Juhlakirja Heikki Wariksen täyttäessä 80 vuotta 25.10.1981. Espoo: Weilin + Göös, 134–148.
- Jauhiainen, Marjatta & Timo Holtari (toim.) 1973. Kirjattua postia: kaskuja, tarinoita ja muistelmia postin vaiheilta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karisto, Antti, Takala Pentti & Haapola, Ilkka 1998. Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. Porvoo: WSOY.
- Kauranen, Kaisa 2007. Did writing lead to social mobility? Case studies of ordinary writers in nineteenth-century Finland. Teoksessa Lyons, Martyn (toim.), *Ordinary Writings, Personal Narratives: Writing Practices in 19th and early 20th-century Europe*. Bern: Peter Lang, 51–68.
- Kilpi, O.K. 1913. Suomen ammatissa toimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815/75, I. Maaseutu. Väestötilastollinen tutkimus papiston väkilukutaulujen tiedoista. Taloustieteellisiä tutkimuksia XII. Helsinki.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko. 1989. Suomen kielen käytön yleistyminen. Teoksessa Tommila, Päiviö & Maritta Pohls (toim.), *Herää Suomi! Suomalaisuusliikkeen historia*. Kuopio: Kustannuskiila Oy, 329–346.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko 2007. Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella. *Historiallinen aikakauskirja* 4 (105), 420–438.
- Lyons, Martyn 2007. ‘Ordinary writings’ or how the ‘illiterate’ speak to historians. Teoksessa Lyons, Martyn (toim.), *Ordinary Writings, Personal Narratives: Writing Practices in 19th and early 20th-century Europe*. Bern: Peter Lang, 13–31.
- Makkonen, Anna 2002a. Ääni ja kirjoitus: omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta. Teoksessa Makkonen, Anna (toim.), *Karheita kertomuksia: Itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7-20.
- Makkonen, Anna 2002b. *Karheita kertomuksia: Itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mattila-Lonka, Pia. 1996. Frans Fredrik Björnin aatemaailma. Turku: Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 41.
- Mikkola, Kati 2006. Modernisaation vastavirrassa. Uutuuksien vastustuksen syitä ja keinoja modernisoituvassa Suomessa. Teoksessa Helsti, Hilikka, Stark, Laura & Tuomaala, Saara (toim.), *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860-1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 169–212.
- Mäkinen, Ilkka 2007. Kirjoitustaidon leviämisen herättämiä epäluuloja 1800-luvun Suomessa. *Historiallinen aikakauskirja* 4 (105), 402–419.
- Peltonen, Matti 1992. Matala katse: kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Helsinki: Hanki ja jää.

- Rose, Nikolas 1997. Assembling the modern self. Teoksessa Roy Porter (toim.) *Rewriting the Self: Histories from the Renaissance to the Present*. London & New York: Routledge, 224–248.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2004. Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2006. 'Kokemus varoitti, halu voitti!' Juho Kaksola ja 1800-luvun kirjoittavan talonpojan ajatusmaailma. Teoksessa Stark, Eija & Stark, Laura (toim.) *Kansanomainen ajattelu*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 165–184.
- Scott, Joan W. 1991. The evidence of experience. *Critical Inquiry* 17(4), 773–797.
- Stark, Eija 2005. Maalaisköyhälistö ja ryhmänvastakohtaisuudet 1900-luvun Suomessa. Teoksessa Hänninen, Matti (toim.), *Työväestön rajat. Väki voimakas* 18, 25–53.
- Stark, Laura 2006. Kansallinen herääminen ja sosiaalinen nousu maaseudulla. Tuskaa ja toivoa varhaisissa omaelämäkerroissa. Teoksessa Helsti, Hilikka, Stark, Laura & Tuomaala, Saara (toim.), *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 47–109.
- Teperi, Jouko 1986. Elämää maaseudulla sata vuotta sitten: suomalainen yhteiskunta Pietari Päivärinnan kuvaamana. Porvoo: WSOY.
- Tuomaala, Saara 2004. Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939. *Bibliotheca Historica* 89. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vaara, Väinö 1919. *Kansanopetus- ja valistustyö Valkealassa*. Mikkeli. Valkealan opettajayhdistys.
- Wirilander, Kaarlo 1960. *Savon Historia III*. Kuopio: Savon Säätiö.

Laura Stark on Jyväskylän yliopiston etnologian professori.